

Izvorni znanstveni članak

UDK: 321.7(438)"200"
329(438)PiS"200"

Primljeno u uredništvo: 1. studenoga 2009.

Prihvaćeno za tisak: 1. prosinca 2009.

"Zakon traži pravdu". Populizam u Poljskoj

TIHOMIR CIPEK*

Sažetak

U tekstu se na primjeru poljske politike analizira odnos između populizma i demokracije. U središtu interesa je politika i ideologija poljske populističke stranke Zakon i pravda te njihova ideja moralne revolucije. Stranačka pozicija i osnovne značajke poljske politike prikazane su pomoću raščlambe ideoloških rascjepa u poljskom društvu i rezultata najnovijih parlamentarnih izbora. Zakon i pravda zagovara radikalnu lustraciju, povratak nacionalnim vrijednostima svedenim na katoličanstvo i tradicionalnu obitelj, odbacuje liberalizam, zagovara angažiranu socijalnu politiku, zauzima euroskeptičnu poziciju te je krajnje sumnjičava prema ruskoj i njemačkoj politici. U osnovi stranačkog djelovanje je politika čuvanja poljskog nacionalnog identiteta. Zaključeno je da primjer Zakona i pravde pokazuje da populizam nije isključivo tranzicijski fenomen, nego se pokazuje da on često jača upravo s konsolidacijom demokracije. Populizam proizlazi iz unutarnjih proturječja demokratskog poretka, paradoksa demokratskog legitimiteta, koji se ogleda u napetosti između liberalnog konstitucionalizma i demokratskog načela uvažavanje volje naroda. Svojim inzistiranjem isključivo na volji naroda i zanemarivanjem liberalnih načela populizam dovodi u pitanje stabilnost demokratskog političkog poretka. Populizam je stalni pratitelj demokracije, a rješenje odnosa između populizma i demokracije je u njegovanju ravnoteže između liberalnih i demokratskih izvora legitimacije demokratskog političkog poretka.

Ključne riječi: populizam, demokracija, poljska politika, političke stranke, Zakon i pravda.

* Prikazani rezultati proizašli su iz projekta Politike nacionalnog identiteta i 'povijesni lomovi' što se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

** Dr. sc. Tihomir Cipek je izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Lepušićeva 6, Zagreb, e-mail: tcipek@fpzg.hr

Populističke stranke i pokreti su sve do nedavno tematizirani kao privremeni fenomen karakterističan za osamdesete godine prošlog stoljeća ograničen na Zapadnu Europu i Latinsku Ameriku. No, danas je već potpuno jasno da se radi o tomu da populističke stranke imaju sve veći utjecaj i u političkom životu Srednje i Istočne Europe. U ovom tekstu populizam će se nastojati raščlaniti na primjeru poljske politike s naglaskom na ideologiju desno-populističke stranke: Zakon i pravda (Prawo i Sprawiedliwość). Najprije će se definirati sam fenomen populizma i ukazati na njegove glavne značajke u europskim zemljama. Zatim će se prikazati strukturalni društveni rascjepi koji određuju fenomen poljskog populizma, te naposljetku raščlaniti ideološka pozicija Zakona i pravde.

U suvremenoj političkoj komunikaciji pojam populizam ima negativne konotacije te služi za diskvalifikaciju političkih protivnika. Stoga dio stručnjaka smatra da ga se ne može upotrijebiti kao analitičku kategoriju pomoću koje se propituje ili označava određena politička pozicija (Minkenberg, 2000., Ignazi, 2003., Déz, 2004.) Istovremeno, brojne empirijske činjenice i teorijski razlozi upućuju na potrebu i mogućnost znanstveno-analitičke upotrebe ove kategorije. Očito je naime da postoje stranke i pokreti koje se ne mogu svrstati u desno ili lijevo ekstremističke, ali se s obzirom na svoje djelovanje, stil i razumijevanje demokracije, jasno razlikuju od standardnih demokratskih političkih stranaka. Stoga se fenomen populizma ne može razumjeti ako ga se definira kao politiku "jednostavnih rješenja" (Bergsdorf, 2000., 624). Jednako tako ne pomaže ako se od njega skloni pogled te ga se odredi kao "epizodni, antipolitički i kameleonski fenomen" (Taggart, 2000., 5). Upravo suprotno, smatram da se termin populizam može koristiti bez vrijednosnih konotacija, naprosto kao analitička kategorija. Populizam nastojim raščlaniti kao političku ideologiju shvaćenu kao skup stavova i normi pomoću kojih se ljudi orijentiraju u političkom životu (Lars Rensmann, 2006.). Ideologija je stoga definirana kao svojevrstan "konceptualni zemljovid političkog svijeta" (Freedens, 1996., 76). U analizi polazim od stava da se politika ne može svesti isključivo na proceduralne norme i materijalne interese, nego da politološka istraživanja trebaju otkriti i "duhovno stanje, način osjećanja" ljudi u nekom političkom poretku (Knežević, 2007., 85). Stoga se koristi kulturalni pristup fenomenu politike koji smatra da kultura snažno utječe na formiranje ideologija te omogućuje razumijevanje politika nacionalnog i vjerskog identiteta, a samim time i ključnu postavku suvremenog populizma.¹ Populistički političari naime smatraju da je njihova osnovna zadaća očuvanje određenog vjerskog ili nacionalnog identiteta. Smatraju da na taj način ujedno čuvaju i demokratski poredak. Populist dakle prema vlastitom samorazumijevanju, a i u stvaranosti nisu protivnici demokracije. Upravo suprotno, stalno naglašavaju da tek s njihovom pobjedom dolazi prava demokracija koja uistinu brine o volji naroda, jer je prema populističkoj ideologiji narod i njegova volja zapravo ugroženi od strane korumpirane tradicionalne političke elite (Conovan, 2002). Populizam dakle živi od unutarnjih napetosti i suvremene krize liberalno-demokratskog poretka, ali

1 Populizam je prvobitno označavao protestni pokret američkih farmara krajem 19. stoljeća, kao i pokret "narodnika" koji se u isto vrijeme javio u Rusiji.

sam nije antidemokratski. Populističkim političarima smetaju liberalni elementi demokratskog poretka, a populističku desnicu osobito ideja o zaštiti manjina i uopće svih onih koji su drugačijih (Decker, 2006).

Suvremena istraživanja se slažu da je najnoviji uspon populističkih stranaka potaknut procesima globalizacije. Globalizacija dovodi do razgradnje socijalne države i sigurnosti radnog mjesta, do ubrzanih promjena u tradicionalnom stilu života, mijenja se funkcija i značaj obiteljske i nacionalne zajednice. I dok tradicionalna politika pred ovim izazovima uglavnom šuti, odgovor nastoje dati populistički lideri. Populistička politika stoga predstavlja politički protest nižih i srednjih slojeva ("poštenog naroda") protiv etabliranih institucija, protiv "odnarođene i korumpirane" tradicionalne političke klase, koja ne štiti interese "malog čovjeka". Ukratko, u središtu populističke ideologije je protest protiv "onih gore", protiv vladajućih. U svom protestu protiv tradicionalne elite ona se poziva na zdrava razum, a složene uzroke zbivanja krajnje pojednostavljuje i svodi ih na "crno-bijelu" sliku, pa većinu političkih pojava tumači nekim tipom odnosa prijatelj-neprijatelj. Stoga je politička komunikacija populistički vođa zasnovana na optužbama protiv "onih drugih" i teorijama urote. U svrhu "dokazivanja" svojih teza koriste se već raširenim predrasudama, a svojim prezirom prema "intelektualnom kompliciranju" populistička ideologija pokazuje antiprosvjetiteljske značajke. Treba istaknuti da se i u smislu političkog organiziranja populizma nastoji razlikovati od etabliranih političkih stranaka. U tom smislu važna je uloga karizmatskog vođe, a populističke stranke često se nazivaju pokretom, ligom i tome slično.

* * *

U ovom će se tekstu populizam nastojati raščlaniti na primjeru studije slučaja poljske stranke: Zakon i pravda, i njezinih političkih saveznica. Polazi se od stava poljskih politologa čije analize pokazuju da su politički stavovi poljskih birača bitno određeni ideološkim rascjepima u poljskom društvu, koji su nasljeđe njezine prošlosti (Markowski, 1995., 1997., 2002.; Zarycki/Nowak, 2000.). Stoga se treba prisjetiti da je Poljska spadala u tip komunističkih diktatura u kojima je vlast relativno teško uspijevala indoktrinirati stanovništvo. Naime, katoličanstvo i poljski nacionalizam pokazali su se relativno otpornim na komunističku ideologiju, ali su ujedno bili i dobra podloga za populizam. Svoj put prema konsolidiranoj demokraciji i tržišnoj privredi Poljska je započela s najvećim udjelom poljoprivrednog stanovništva u Srednjoj Europi od 25,6%. A od bivših srednjoeuropskih članica Varšavskog ugovora imala je i najmanji dohodak po glavi stanovnika od 5.189 \$. Radikalne tržišne reforme omogućile su joj da njezin današnji dohodak po glavi stanovnika bude pri vrhu među novoprimitljenim članicama Europske unije. No, Poljska je ujedno pri vrhu i po velikim socijalnim razlikama. Njezin primjer je pokazao da relativno velika stopa privrednog rasta od 5% godišnje ujedno ne jamči i smanjenje nezaposlenosti. Upravo obrnuto, broj nezaposlenih je s oko 14%, 1993. godine, porastao na sadašnjih oko 18%, doduše u najnovije vrijeme bilježi se trend njezinog laganog pada, pa

će Poljska vjerojatno uskoro morati uvoziti radnu snagu. Za poljsko društvo korupcija i nedjelotvorno pravosuđe i dalje su veliki problem. Štoviše, korupcija i gubitak tradicionalnih vrijednosti utemeljenih u kršćanskom moralu pokazali su se kao ključno političko pitanje, i jedan od glavnih razloga uspjeha populističke retorike. Zbog raširene korupcije kod dijela poljske javnosti povratak katoličkom moralu postao je sve, a pragmatično rješavanje problema ništa (Bodio, 2001., 149). Zanimljivo je da izborna geografija pokazuje da su regije Poljske koje su bile pod pruskom i austrougarskom vladavinom pokazale skloniji modernizaciji i liberalizmu od onih kojima je upravljala carska Rusija. Navedeni strukturalni problemi našli su svoj odraz u dubokim ideološkim rascjepima u poljskom društvu. Prvi rascjep, proizlazi iz različitog odnosa prema komunističkoj prošlosti. Radi se o sukobu između pristaša i protivnik lustracije. Danas taj sukob više nije tako dubok kao nekad, ali i dalje je značajan za poljski politički život. Drugi rascjep, dijeli sukobljene strane na pobornike strogog čuvanja nacionalne tradicije i one sklone zapadnjačkom kozmopolitizmu. Riječ je o vrlo dubokom, ideološkom i kulturalnom rascjepu koji bi se mogao definirati i kao sukob između tradicionalista i modernista. Treći rascjep, uzrokovan je stavom prema ulozi kršćanskih vrijednosti i uopće Katoličke crkve u javnom životu. Strane u sukobu mogu se podijeliti na pristaše klerikalizma i one koji su skloni sekularizmu. Prvi smatraju da Crkva treba imati privilegirano mjesto u društvu i da se načela katoličkog morala moraju primjenjivati u svim područjima privatnog i javnog života. Pristaše suprotnog stava zagovaraju neutralnu sekularnu državu te ističu da se Crkva ne smije neposredno miješati u politiku. Četvrti se rascjep odnosi na pitanja ekonomske politike. Na jednoj strani su pristaše neke vrste državnog intervencionizma, a na drugoj, oni naklonjeni slobodnoj tržišnoj privredi. Ovaj je rascjep u Srednjoj i Istočnoj Europi zamijenio za zapadna društva karakterističnu napetost između rada i kapitala (Merkel, 1997., 349). Radi se zapravo o sukobu oko tempa i načina transformacije državnog socijalističkog gospodarstva u tržišnu ekonomiju. S navedenim je povezan i rascjep, na one koji su zagovarali politiku razvijene socijalne skrbi, te njihove protivnike koji su zagovarali brzu privatizaciju, smatrajući da će socijalne probleme već nekako riješiti "nevidljiva ruka" na tržištu. Navedeni rascjepi imaju različite stupnjeve, tako da je prikazana tablica ideal-tipska te ne može prikazati sve razine i moguće kombinacije sukoba.

Tabela 1. Ideološki rascjepi u poljskom društvu

Za lustraciju	Protiv lustracije
Nacionalna tradicija	Kozmopolitizam
Klerikalizam	Sekularizam
Državni intervencionizam / državni sustava socijalne politike	Tržišna privreda / socijalnu politiku prepustiti privatnim organizacijama

Navedeni ideološki rascjepi bili su izvrсни teren za uspjeh populističke retorike. pravde. Vodeću poljsku populističku stranku Zakon i pravda (Prawo i Sprawiedliwość, dalje PiS) su prije parlamentarnih izbora 2001. godine osnovali nekadašnji ministara pravosuđa u vladi Izborne akcije Solidarnost (AWS) Lech Kaczyński i njegov brat bliznac Jarosław. Na parlamentarnim izborima 2001. godine PiS je dobila 9,5% glasova, dok je na izborima 2005. godine s osvojenih 26, 99% glasova osvojila relativnu većinu glasova i dobila mandat za sastav vlade. PiS je najprije formirao manjinsku vladu koja je državu vodila uz tihu podršku radikalno desne Lige poljskih obitelji, i agrarne, lijevo-populističke, Samoobrane. Nakon nekog vremena s ovim je strankama – uz veliko nezadovoljstvo i protivljenje Europske unije, koja je razmišljala i o uvođenju sankcija – sklopio koalicijski sporazum.² No, važnije je vidjeti razloge i ideološku osnovu izbornog uspjeha PiS-a. Smatram da je njegovu pobjedu omogućila vješta retorika moralne revolucije. Stranka braće Kaczyński polazi naime od ideja da je njezina zadaća spasiti poljsko društvo od korupcija u Trećoj Republici. Prema njihovom tumačenju u postkomunističkoj Poljskoj iza pravne fasade zapravo vlada mafijaška neformalan ortačka mreža sastavljena od bivše komunističke i novostvorene liberalne elite bogataša. Tvrdi se da su se umreženi ortaci okoristili procesom privatizacije i opljačkali poljski narod, a Poljska se zbog njihovog kriminala pretvorila u postkomunističkog monstruma u kojem vladaju kriminal i korupcija neformalne komunističke i novobogataške mreže. Zadaća PiS-a je stoga odlučan obračun s korupcijom i kriminalom te ponovno uvođenje zakona i pravde.³ PiS smatra da je odlučni obračun s neformalnim komunističko-liberalnim kartelom pretpostavka je boljitka malog poljskog čovjeka te obnove i ozdravljenja poljske države. Prema programu PiS-a samo jake, hijerarhijski ustrojene državne institucije mogu stvoriti novu, pravednu, Četvrtu Republiku. Jednu novu Poljsku, u kojoj se država brine za "malog" čovjeka (Loew, 2006.).

U skladu s idejom o potrebi moralne obnove stranačko vodstvo stalno je isticalo da je glavni poljski problem nedostatka kršćanskog morala. Njega je pak nastojala vratiti uvođenjem smrtne kazne i zabranom pobačaja. Pod motom da se ne može vladati bez čvrste ruke, zagovarali su uvođenje jakog prezidencijalizma. Taj zahtjev se pojačao kada je jedan od vođa stranke Lech Kaczyński pobijedio na predsjedničkim izborima 2005. Politički uspjeh PiS-a proizašao je dakle iz vještog korištenja ideoloških sukoba u poljskom društvu. Naime, braća Kaczyński izvršno su uočila da dobar dio poljskog društva nije zadovoljan rezultatima tranzicije i da naprosto želi jedno novo pravednije društvo. U svrhu moralne obnove nastojalo se upotrijebiti pitanje (ne)svladavanja poljske komunističke prošlosti. A taj složeni proces je

2 Koalicija se nakon stalnih sukoba raspala, a na izvanrednim izborima 2007. godine PiS je izgubio vlast, a LPR i Samoobrana nisu čak uspjeli ni ući u parlament. Zakon i pravda je unatoč porazu s 32,11% osvojenih glasova zauzeo drugo mjesto, odmah iza pobjedničke stranke desnog centra Građanske platforme (PO) s 41,51% glasova, te je dakle unatoč porazu ostao vrlo važan čimbenik poljskog političkog života

3 Govor Jaroslava Kaczyńskog na kongresu PiS-a, *Gazeta Wyborcza*, 4. 6. 2006. (serwis.gazeta.pl/kraj/2029020,3414,3394006.html)

sveo isključivo na problem lustracije.⁴ U lustracijskom procesu PiS je veliku važnost dao Institutu nacionalnog pamćenja zaduženom za pedagoški i pravni obračun s komunističkom diktaturom. Iz njegovih se ureda javnosti stalno dostavljaju dokumenti koji ovog ili onog sumnjiče za suradnju s tajnom službom starog režima. Ovaj rascjep može se prvenstveno tumačiti kao tranzicijski sukob između starih i novih političkih elita. No, njegovo oživljavanje PiS-u je poslužio za mobilizaciju pristaše i razvijanje filozofije dežurnog krivca.⁵ Druga pluga moći je PiS-ova politika nacionalnog identiteta, kojom stranke posreduje vrijednosne stavove (Berndt, 2001, 165). Naime, zbog svog velikog emocionalnog legitimiteta teme vezene uz očuvanje nacionalnog identiteta, dobro su sredstvo političke borbe. Ovu su činjenicu izvrsno upotrijebili u vodstvu PiS-a, pa su ideju o potrebi čuvanja nacionalnih vrijednosti usprkos članstvu Poljske u Europskoj uniji pretvorili u sudbonosno nacionalno pitanje. Sukob obzirom na ulogu vjere u javnom životu došao je do izražaja pri raspravama o zakonu o pravu na pobačaj, uvođenju vjeronauka u škole i tekstu preambule poljskog ustava. Nakon potpisivanje konkordata koji je izašao u susret nekim zahtjevima Vatikana i kompromisa oko Ustava došlo je do smirivanja situacije. Formiran je sustav koji je jamčio odvojenost crkve od države, ali je istovremeno zakonski osigurao važnu ulogu Katoličke crkve u javnom životu (Ramet, 2001.). Iako ovaj model ima većinsku podršku stanovništva, katoličko-fundamentalistički s jedne, te radikalno-ateistički krugovi s druge strane, nisu se s njim pomirili.⁶ Rascjep, konfesionalno nasuprot sekularnog, i dalje ima izuzetno važnu ulogu u poljskoj politici. Uostalom, empirijskih istraživanja pokazuju da će se političke vrijednosti prosječnog poljskog birača bolje ustanoviti ako se istraži koliko puta moli kronicu ili ide na misu, nego ako se informiramo o njegovim prihodima ili zanimanju (Jasiewicz, 2002., 28). PiS u ovom sukobu odlučno stoji na strani klerikalno orijentiranih građana, ali mu nije prihvatljiva radikalna katoličko-fundamentalistička pozicija manjeg dijela klera okupljenog oko "Radija Marije".⁷ Za razumijevanje ideologije PiS-a

4 Doduše, ovo na prvi pogled donekle iznenađuje, jer se u Poljskoj prošlost nije jednostavno pomekla pod tepih, nego se provodila politika svladavanja povijest koja je podrazumijevala radikalni raskid sa starim režimom. Raspuštena politička komunistička policija, poništene su sve političke presude iz staljinističkog razdoblja (1944.-1956.), a svi zločini iz tog razdoblja proglašeni su zločinom protiv čovječnosti i zbog toga nikada ne zastarijevaju. Proveo se i proces lustracije, koji se uglavnom smatrao završenim.

5 Prema lustracijskom zakonu, svi koji obnašaju rukovodeće javne funkcije, prije stupanja na dužnosti moraju se izjasniti da li su surađivali s komunističkom političkom policijom. Provjeru njihovog iskaza vrši Institut nacionalnog pamćenja, a ako se ustanovi da su lagali, moraju napustiti svoju funkciju.

6 Zanimljivo je da u Poljskoj ne postoji jaka općenacionalna eksplicitno demokršćanska stranka. Svi pokušaji vrha Katoličke crkve da formira neku sebi blisku političku stranku pokazali su se neuspješnima. Politolozi smatraju – što je na prvi pogled apsurdno – da je to rezultat duboke ukorijenjenosti katolicizma u poljskom društvu, pa većina građana misli da ne postoji potreba da se katoličanstvo neposredno organizira i na političkoj razini. Usprkos ključnoj ulozi Katoličke crkve u očuvanju poljskog nacionalnog identiteta, pokazalo se da većina Poljaka svoju političku orijentaciju ne podešava i nije spremna podešavati isključivo prema crkvenim smjernicama. (Markowski, 2002.)

7 Relativno umjerena pozicija PiS-a – naravno obzirom na poljske okolnosti – vidjele se kada je odbio prihvatiti zakonski prijedlog o pobačaju, svog najprije saveznika, a zatim i koalicijskog partnera, iz radikalno-desne Lige poljskih obitelji (LPR). Iako je od 1997. pobačaj u Poljskoj gotovo posve zabranjen te je dopušten isključivo u slučaju smrtno opasnosti za majku, ako fetus ima teške malfor-

važna je i njegova pozicija u sukobu između tržišnih fundamentalista i zagovornika socijalno prihvatljivih ekonomskih reformi. U poljskoj politici na početku je prevladala ideja radikalnih tržišnih reformi, a šok naglih promjena, propasti stare industrije i pada u siromaštvo za mnoge je bio strašan. Retorika PiS-a je iskorištavala ovu činjenicu i naglašavala da je privatizacija omogućila komunistima, da svoju političku moć, pretvore u ekonomsku. Nažalost, nema sustavnih istraživanja koja bi potvrdila ili opovrgnula tezu braće Kaczyński, ali očito je da su neki bivši istaknuti komunistički dužnosnici postali uspješni biznismeni. Ova činjenica bode oči većem dijelu poljske javnosti. Nezadovoljstvu javnosti pridonose izuzetno velike razlike u prihodima između poljskih menadžera i radnika.⁸ Na taj način socijaldemokrati su zapravo omogućili PiS-u da odnese pobjedu na izborima. Socijalna osjetljivost pokazala se kao jedan od glavnih razloga uspjeha poljske tvrde desnice. U središtu populističke retorike je briga za interese "malog čovjeka", a treba istaknuti da je u socijalnoj politici PiS imao izvjesne uspjehe.

Osnovne značajke i vrijednosti poljskog desnog populizma proizlaze, dakle, iz mjesta koje zauzima u navedenim ideološkim sukobima.

Tabela 2. Značajke poljskog desnog populizma

	Uzroci	Ideologija	Organizacija
Kulturni	Kriza nacionalnog identiteta / kriza smisla	Povratak tradicionalnim nacionalnim /katoličkim vrijednostima	Emocionalna propaganda
Politički	Demokratski deficit i vlast "korumpiranih komunista"	Direktno iskazivanje narodne volje	Karizmatički vođe
Ekonomski	Kriza raspodjele društvenog bogatstva/ nepravdna privatizacija	Protekcijonizam/državna kontrola investicija stranog kapitala	Državno financiranje stranaka

Sažeta raščlamba ideoloških odrednica desne populističke politike u Poljskoj pokazuje da ideologija PiS-a predstavlja svojevrsan spoj katoličanstva i nacionalizma, koji se pokazao djelotvornim u borbi protiv komunističke diktature. Upravo zato, PiS smatra da se radi o izvrsnoj kombinaciji koja čini "biće nacije" i stoga treba biti u temeljima izgradnje nove: moralno preporođene Poljske. Pretpostavka toga je politika nacionalnog identiteta koja će obraniti i sačuvati poljsku naciju. Stoga za poljski desni populizam, politika svih politika, politika nacionalnog identiteta. Najvećim neprijateljem ostva-

macije ili ako je trudnoća rezultat silovanja ili incesta, LPR tim nije bio zadovoljan i tražio je da se pobačaj zabrani čak i u navedenim slučajevima. To je bilo previše i za tvrdi desnicu iz PiS-a pa su taj prijedlog odbili.

⁸ Zanimljivo je da je najveća nejednakosti zabilježena upravo u poljskom i slovačkom društvu sa slabom tržišnom tradicijom, dok su u Češkoj, koja je imala značajnu kapitalističku fazu u svojoj povijesti, socijalne razlike znatno manje. U Poljskoj je potpuni izostanak osmišljen socijalne politike u vrijeme vladavine socijaldemokrata kod većine stanovništva potpuno kompromitirala samu ideju socijaldemokracije.

renju tog cilja smatraju liberalizam. Smatraju da je u Poljskoj na djelu "lumpenliberalizam" (*lumpenliberalowie*) koji predstavlja degeneraciju kapitalizma. Radi se o odnarođenim bogatim slojevima koji žive na račun pljačkanja naroda. Termin liberalizam ima u retorici PiS-a ekonomsko i moralno značenje. U ekonomskom on je vezan uz privatizacijsku pljačku i divlji kapitalizam a u moralnom uz seksualnu perversnost, smatraju Kaczyński. Stoga se liberalni elementi demokratskog poretka smatraju sumnjivim, stoga je i zaštita individualnih i kolektivnih prava u okvirima pravne države, svojevrsna gnjavaža i prepreka "pravoj" demokraciji. Prema njihovom sudu pravna država treba ustuknuti pred političkom logikom očuvanja nacionalnog interesa. Uostalom i sam naziv stranke: Zakon i pravda, upućuje na ideju da se stranka smatra pravim zakonskim čimbenikom, nositeljem "istinske" pravde. A za najveće neprijatelje PiS-ovoj ideji nove Poljske, uz liberale, proglašeni su i komunisti. U političkoj komunikaciji pristaše PiS-a namjerno izbjegavaju koristiti riječ bivši, jer želi naglasiti da se radi o istim ljudima. Onima koji su, tvrde, Poljskoj nametnuli rusku diktaturu, a zatim su u procesu privatizacije poljsku naciju opljačkali i prodali strancima (Markowski, 2004.). Moralni poredak koji populisti nude sve njihove političke protivnike i neistomišljenike diskvalificira kao pokvarene ljude s kojima se ne može ni pregovarati, a kamoli postići kompromis. Uostalom kompromis je u populističkoj ideologiji izjednačen s izdajom svetih ideala. Politika PiS-a stoga svoje djelovanje razumije kao borbu između dobra i zla. Na taj je način politika, od djelatnosti koja jamči konstituiranje političke zajednice, reducirana na odnos prijatelj – neprijatelj. Populizam dakle dovodi do ugrožavanja temeljnog konsenzusa prijeko potrebnog za konstituiranje političke zajednice.⁹ Štoviše, svojom ideološkim negiranjem društva kao mjesta različitih i međusobno suprotstavljenih interesa populizam zagovara neko pred-političko jedinstvo izvorne nacionalne zajednice, a time isključuje mogućnost postizanje političkog kompromisa. Druga je značajka desnog populizma u Poljskoj povratak antiliberalnog diskursa u ekonomskim pitanjima. Naglašava se da državna ekonomska politika treba ispraviti nepravde koje je poljskom čovjeku učinila privatizacija – prema sudu PiS-a kontrolirana od komunista – a i globalizacija, iza koje pak stoji urota svjetskog kapitala. Nadalje, populistu dovode u pitanje konsenzus etabliranih političkih elita vezanu uz ekonomski liberalizam i značajke europskih integracija. Divlje tržište koje nema nikakve socijalne osjetljivosti za gubitnike u procesu modernizacije pripisuje se djelovanju komunista koji su svoju političku moć prevarom pretvorili u ekonomsku. Pošto glasači PiS-a dolaze uglavnom iz redova tranzicijskih gubitnika, agrarnog i relativno neobrazovani stanovništava skloni su prihvatiti urotničke teorije (Żukowski, 2003.a). Jedno od središnjih mjesta ideologije braće Kaczyński je prvobitni grijeh dogovorne tranzicije koji je omogućio komunističkoj eliti da mirno ode s vlasti i spriječio radikalni prekid s nasljeđem diktature. Politika povijesti je stoga jedna od glavnih politika PiS-a, a Institut nacionalnog pamćenja, koji "kopa" po dosjeima komunističke političke policije i tako vodi proces lustracije, jedna je od najvažnijih institucija

9 Slični problem nemogućnosti postizanja dogovora o temeljnim postavkama političke zajednice – u znatno oštrijem obliku – postoji i u politici Srbije (Podunavac, 2006.).

vladavine PiS-a. Nema Zakon i pravde bez lustracije i svladavanja prošlosti, a moralna je revolucija – treba ponovo naglasiti – shvaćena kao neprekidni obračun s komunizmom i liberalizmom. Domaćim neprijateljima pridružili su se naravno i vanjski. Među njima su na prvom mjestu Nijemci i Rusi, a zatim dolaze eurobirokrati. Euroskepticizam je stoga četvrta odlika populističke politike Zakon i pravde, a i ostalih populističkih stranaka (Žukowski, 2003.b). Stalno se naglašava da je Poljska u Europskoj uniji isključivo zato da bi se izborila za svoje nacionalne interese i obranila od ruskih neprijatelja. Europa suverenih nacija-država utemeljena na kršćanskim etičkim vrijednostima u populističkom diskursu suprotstavlja se materijalističkoj dekadentnoj, tolerantnoj, individualističkoj Europi.

Tabela 3. Osnovne značajke ideologije Zakona i pravde

Protiv "onih gore"	Protiv "onih izvana"
neprijateljstvo spram bivše komunističke elite ("za lustraciju")	euroskepticizam, antiglobalizam
borba protiv gospodarskih i političkih elita ("protiv korupcije")	neprijateljstvo spram Rusije
naglašavanje kolektivnog identiteta nacije ("za one koji su podređeni")	neprijateljstvo spram Njemačke
protiv individualizmu i elitizmu ("protiv onih koji su privilegirani")	strah od stranaca
zastupanje "istinske voje nacije" tj. "šutljive većine"	odlučna obrana katoličkog identiteta poljske nacije

Zaključno treba istaknuti, da je što se tiče stupnja "opasnosti" koju desni populizma predstavlja za demokratski poredak u Poljskoj, "situacija doduše beznadežna, ali ne i zabrinjavajuća". Naime, rezultati najnovijih izbora pokazali su da popularnost populista, najbolje ruši njihov uspjeh i dolazak na vlast. Treba također primijetiti da su na vlast došli tek kada se demokratski poredak konsolidirao. Stoga se treba zapitati: postoji li veza između jačanja populizma i konsolidacije demokracije u Poljskoj? Nije li pogrešna teza da je populizma fenomen vezan isključivo uz tranziciju, kako se to do sada uglavnom tvrdilo? Poljski slučaj nam pokazuje čvrstu vezu između konsolidacije demokratskog poretka i pojave populističkih stranaka, a samim time i strukturalnu vezu između demokracije i populizma. Doduše i prije su, osobito devedesetih godina 20. stoljeća u Poljskoj postojale parlamentarne desno-populističke stranke, poput Konfederacija poljske nezavisnosti (KPN) i Pokret za obnovu Poljske, koje su osvajale nešto manje od 6% glasova, ali su tek 2000. godine s konsolidacijom demokracije bitno ojačale nove znatno snažnije populističke stranke. Uz tematizirani PiS javila se stranka na rubu desnog ekstremizma ili desno ekstremna: Liga poljskih obitelji (LPR) te agrarna, lijevo-populistička Samoobrana. No ove dvije stranke su na izborima 2007. ostale izvan parlamenta, između ostalog i zato što je dobar dio

njihovih glasača preuzela Zakon i pravda (PiS). Ova se stranka s osvojenih 32,11% glasova stabilizirala na poljskoj političkoj pozornici, a to nam ujedno pruža i odgovor na pitanje o institucionalnim posljedicama djelovanja poljskog populizma. Stranke koje su bile više ekstremističke nego populističke nisu ušle u parlament, dok se istovremeno tvrdi konzervativizam koji kokekira s desnim populizmom u formi PiS-a učvrstio u poljskom parlamentu. Ne treba zaboraviti ni to da će relativno velike ovlasti predsjednika države ostati u rukama Lecha Kaczyńskog. Stoga će Zakon i pravda i uz njegovo pomoć i dalje ostati značajna snaga u političkom životu. "Moralna obnova" koja su potakla braća Kaczyński do daljnjeg će ostati značajna tema poljske politike. Slušaj poljskog PiS-a pokazao je da razlike između Zapadne i Srednje Europe što se tiče biti populizma i nisu tako velike kako se po navici uobičajeno tvrdi. Došli smo tako do pitanja o odnosu populističke ideologije prema liberalno-demokratskom poretku i vrijednostima na kojima je utemeljena suvremena demokracija. Očito je da unutar same demokracija postoji određena strukturalna napetost koja omogućuje pojavu populističkih pokreta i stranaka. Navedenu unutarnju napetost u strukturi demokratskog poretka dobro objašnjava Syle Benhabib (2002.) pišući o "paradoksu demokratske legitimacije". Demokracije se naime legitimira iz dva proturječna načela. S jedne strane iz jedinstvene narodne volje, dakle narodnog suvereniteta, a s druge, iz univerzalnih načela ljudskih i građanskih prava. Ideja demokratskog poretka je da se narodna volja, njegov ekskluzivni suverenitet, ograniči ustavnim načelima podjela vlasti. Liberalna načela ljudskih i građanskih prava i postoje zato da bi se na izvjestan način kontrolirala volja naroda. Narod stoga u demokraciji ne može odlučiti baš sve, jer je njegova volja ograničena načelima zaštite ljudskih i građanskih prava. U institucionalnom smislu navedeno ograničenje provodi ustavni sud. Stoga se u suvremenim demokracijama međusobno kontroliraju i ograničavaju demokratska i liberalna načela konstitucije političkog poretka. Upravo ovu osjetljivu ravnotežu nastoje srušiti populist. Naime, populistička ideologije zagovara modelu demokracije u kojem je narodna volja sve, a ustavna liberalna načela ništa. U "ime naroda" tvrdi se da nacija – jer politički se narod u pravilu oblikuje kao nacija s jasnim identitetom – može vladati bez ikakvih institucionalnih i konstitucionalnih ograničenja. U liberalno-demokratskoj teoriji nije sporna važan funkcija nacionalnog identiteta za stabilnost liberalno-demokratskog političkog poretka, jer on omogućuje oblikovanje građanske solidarnosti, postizanje kosenzusa o temeljima političke zajednice te ublažava društvene sukobe. No populistička ideologija apsolutizira nacionalni identitet i narodnu volju, narodni suverenitet te smatra da ga ništa ne bi smjelo ograničavati pa ni ustav ni zakoni. Navedeno, isključivo i jednostrano naglašavanje aspekt narodnog suvereniteta vodi prema tomu da se paradoks demokratskog legitimiteta "riješi" ukidanjem konstitucionalne, liberalne strane demokratskog poretka, a samim time i ljudskih prava (Rensman, 2006., 73)

Pokazalo se da je populizam svoj uzlet doživio tek s konsolidacijom demokracije te da nije isključivo posljedica tranzicijskih poteškoća, nego prvenstveno strukturalnih proturječja demokracije koja proizlaze iz "paradok-

sa demokratskog legitimiteta". Populizam i demokracija su poput dva stara gundala koja se doduše stalno prepiru, ali ne mogu bez zajedničke redovite partije šaha čiji se rezultat zapravo nikad pouzdano ne može utvrditi. Moguće rješenje njihovog složenog međusobnog odnosa je u možda još kompliciranijem uspostavljanju ravnoteže između liberalnih i demokratskih izvora legitimacije suvremenih političkih poredaka.

Literatura

- Benhabib, S. (2002.), *Transformations of Citizenship. The Case of Contemporary Europe, Government and Opposition* 37 (4), 439-465.
- Bergsdorf, H. (2000.), *Rhetorik des Populismus am Beispiel rechtsextremer und rechtspopulistischer Parteien wie der "Republikaner" der FPÖ und des "Front National"*, *Zeitschrift für Parlamentsfragen* 31 (3), 620-626.
- Bernd, U. (2001.), *Ostmitteleuropa-neue cleavages, neue Parteien*. U: E. Urlich i G. Mielke (ur.), *Gesellschaftliche Konflikte und Parteiensysteme. Länder und Regionalstudien*, Wiesbaden, Leske+Budrich.
- Bodio, T. (2001.), *Die psychologische Voraussetzungen der Transformation des politischen Systems*. U: S. Stanislaw i K. A. Wojtaszczyk (ur.), *Das politische System Polens* (str. 136-150), Varšava, Elipsa.
- Canovan, M. (2002.), *Taking Politics to the People. Populism and the Identity of Democracy*. U: Y. Meny i Y. Surel (ur.), *Democracies and the Populist Challenge* (str. 25-44), Houndmills/ New York, Palgrave Macmillan.
- Dézé, Alexandre (2004.), *Between Adaptation, Differentiation and Distinction: Extreme Right-Wing Parties within Democratic Political Systems*. U: R. Eatwell i C. Mudde (ur.), *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge* (str. 19-39), New York, London, Routledge.
- Dubiel, H. (2006.), *Neizvjesnost i politika*, Sarajevo, Rabic.
- Freedon, M. (1996.), *Ideologies and Political Theory. A Conceptual Approach*, Oxford, Oxford University Press.
- Huterer, A. (2006.), *Kampf der rechten und Gerechten. Die politische Rhetorik der Kaczyńskis*, *Osteuropa* 56 (11-12): 53-68.
- Ignazi, P. (2003.), *Extreme Right Parties in Western Europe*, Oxford, Oxford University Press.
- Jasiewicz, K. (2002.), *Czyj prezydent, czyj parlament? Wartości i interesy a zachowania wyborcze w 2000 oraz 2001 roku*, *Studia Polityczne* 13 (2): 135-155.
- Knežević, R. (2007.), *Načelo slobode i politički poredak. Politologijski ogledi o liberalizmu, totalitarizmu i demokraciji*, Zagreb, Politička kultura.
- Kriesi, H. (1998.), *The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture*, *European Journal of Political Research*, 33, (3): 165-185.
- Kostrezebski, K. (2002.), *Rechtsextreme in Polen*, *Utopie-kreativ*, 141/142, 689-698.
- Lijpart, A. (1994.), *Electoral System and Party System. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press.
- Lijpart, A. (2002.), *The Wave of Power-Sharing Democracy*. U: A. Reynolds (ur.), *The Architecture of Democracy. Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy* (str. 37-54), Oxford, Oxford University Press.

- Lipset, S. M. i Rokkan, S. (1967.), Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction. U: isti (ur.), Party system and voter alignments: cross-national perspectives (str. 1-64), New York, Free Press.
- Loew, P. O. (2006.), Zwillinge zwischen Endejca ind Sanacija. Die neue polinische Regierung und ihre historischen Wurzeln, Osteuropa 56, (11) 9-20.
- Markowski, R. (1997.), Political parties and ideological spaces in East Central Europe, Communist and Post-Communist Studies, 30 (3): 221-254.
- Markowski, R. (2002.), Polsky system partyjny i zachowania wyborcze, Varšava, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Markowski, R. (2004.), Populizum a demokracja, Varšava, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Mikenberg, M. (2000.), The Renewal of the Radical Right between Modernity and Anti-Modernity, Government and Opposition 35 (2), 170-188.
- Zarycki, T. i Nowak, A. (2000.), Hidden Dimensions: the Stability and Structure of Regional Political Cleavages in Poland, Communist and Post-Communist Studies 33 (3), 331-354.
- Pelinka, A. (2002.), Die FPÖ in der vergleichenden Parteienforschung. Zur Typologischen Einordnung der Freiheitlichen Partei Österreichs, Oesterreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 31 (3): 281-290.
- Podunavac, M. (2006.), Poredak, konstitucionalizam, demokratija, Beograd, Čigoja.
- Ramet, P. S. (2001.), Čija je demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi 1989. godine, Zagreb, Alinea.
- Rensmann, L. (2006.), Populismus und Ideologie. U: F. Decker (ur.), Populismus. Gefahr für die Demokratie oder nützliches Korrektiv?(str.59-80), Wiesbaden, VS-Verlag.
- Taggart, Paul (2000), Populism, Buckingham, Open University Press.
- Ziemer, K. i Mathes, C.-Y. (2002.), Das politische System Polens. U: K. Ziemer (2003.), Wahlen in postsozialistischen Staaten, Opladen, Leske+Budrich.
- Žakovski, J. (2006.), Rewolucja lut(d)owa, Polityka 23, (2): 21-26.
- Žukowski, T. (2003.a), Jacy sa wyborcy polskiej prawicy? Międzynarodowy Przegląd Polityczny 1, 37-64
- Žukowski, T. (2003.b), Polacy wobec integracji europejskiej, Międzynarodowy Przegląd Polityczny, 2, 124-157.

Internet

- www.centraleuropeareview.pl
www.gazetawyborcza.pl
www.poland.pl
www.pis.org.pl
www.platforma.org.pl
www.psl.org.pl
www.rzeczpospolita.pl
www.samoobrona.org.pl

www.sejm.gov.pl

www.sld.org.pl

www.lpr.org.pl

Summary

'Law Request Justice'. Populism in Poland

The text analyses the relation between populism and democracy on the background of the Polish politics. The focus is on the analyses of the politics and ideology of Polish Populist party 'Law and Justice', especially in the relation to the party's idea of moral revolution. The party's political positioning in the Polish politics is presented by the analyses of the ideological clashes in the Polish society, especially with respect to the results of the last parliamentary elections. 'Law and Justice' is the advocate of the radical lustration, the traditional Catholicism and the family, the Euro-skepticism, as well skepticism towards the German and the Russian contemporary foreign politics. The main principle of the party's politics is the claim for the preservation of the Polish national identity. However, the text shows that populism is not an exclusive phenomenon of the transition politics, since it grows simultaneously with the democratic consolidation process. It grows from the internal discrepancy of democratic political system – called a paradox of democratic legitimacy – which originates from the tension between liberal constitutionalism and democratic 'will of the people' principle. Neglecting the liberal principles by the parallel insisting on the 'will of the people', populism contests stability of liberal-democratic political system. However, populism goes side by side with democracy. Hence the only way to reconcile populism and democracy is to maintain the balance between liberal and democratic constituents of democratic political system.

Key words: populism, democracy, Polish politics, Political Parties, 'Law and Justice'.